NUSRETOĞLU, T. (2022). "Bağımsızlığının İlk Yıllarında Azerbaycan'ın Sosyo-Kültürel Öze Dönüş Süreci ve Türkiye'nin Rolü". *Karadeniz Araştırmaları*. XIX/73: 1-11.

BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA AZERBAYCAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL ÖZE DÖNÜŞ SÜRECİ VE TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Telman NUSRETOĞLU*

ÖZ

Azerbaycan önce Rus Çarlığı'nın, kısa bir bağımsızlık döneminin ardından ise Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti altına düşmüştür. Esaret yıllarında Azerbaycan Türkleri her yönden ama bilhassa kültürel olarak ciddi baskılara maruz kalmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği (SSCB) döneminde Türk kültürüne yönelik planlı ve programlı bir engelleme, hatta yok etme politikası takip edilmiştir. Uzun yıllar devam eden baskı ve engellemeye rağmen bağımsızlık mücadelesi döneminde ve sonrasında Azerbaycan Türklerinin kültürel açıdan büyük bir hafıza dönüşümü yaşadığına şahitlik etmekteyiz. Türk kültürünün yeniden nüfuz kazanması ve Azerbaycan halkının kültürel öze dönüşü, Türkiye'nin de desteğiyle sistematik bir süreç hâlini almıştır. İki ülke arasında imzalanan anlaşmalar, açılan diplomatik temsilcilikler, düzenlenen organizasyonlar, karşılıklı ziyaretler, vize kolaylığının sağlanması, sınır kapılarının açılması, öğrenci mübadelesi vs. bu amaca hizmet etmekteydi. Türkiye'nin çok hızlı biçimde Sovyetler sonrası yeni döneme uygun bir politika geliştirdiğini söylemek zordur. Bu büyük imparatorluğun böylesine hızlı dağılabileceğini tasavvur etmek o dönemde mümkün değildi. Bu nedenle yeni döneme göre bir dış politika belirlemek vakit almıştır diyebiliriz. Ancak zaman içinde Türkiye'nin sırtladığı misyon ve ortaya koyduğu vizyon, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kültürel, siyasi, ekonomik, askerî ve daha pek çok alanda işbirliğine, ortaklığa, hatta ittifaka dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk, Azerbaycan, Türkiye, Kültür, Eğitim.

THE SOCIO-CULTURAL SELF-RETURN OF AZERBAIJAN IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE AND THE ROLE OF TURKEY

ABSTRACT

Azerbaijan first fell under the rule of the Russian Tsardom, and after a short period of independence, the country became part of the Soviet Russia. During the years of captivity, the culture of Azerbaijani Turks were under the pressure from all sides. Especially during the Soviet Union (USSR), systematic and programmed policy of preventing and even destroying Turkish culture were carried out. Despite long years of oppression and obstruction, we witness that Azerbaijani Turks have undergone the great cultural memory transformation during and after the independence struggle. The re-influence of Turkish culture and the return of the Azerbaijani people to their cultural essence has become a systematic process with the support of Turkey. Agreements signed, opening of diplomatic missions, organization of organizations, mutual visits, visa facilitation, opening of border gates, exchange of students, etc. between the two countries served this purpose. It is difficult to say that Turkey very quickly developed the policy suitable for the new post-Soviet era. At that time, it was impossible to imagine that this great empire could disintegrate so quickly. For this reason, it can be said that it took time to determine the foreign policy in accordance with the new period. However, over time, Turkey's mission and vision have turned into cooperation, partnership and even alliance between Turkey and the Turkic Republics in cultural, political, economic, military and many other fields. In addition, Turkey's relations with Azerbaijan were more comprehensive than those of other Turkic republics.

Keywords: Turkish, Azerbaijan, Turkey, Culture, Education.

Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 04.02.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2022
* Dr., Hazar Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Bakü/AZERBAYCAN; ORCID: 0000-0003-0533-2429, E-posta: telman.guliyev@khazar.org

Giriş

Soğuk Savaş döneminin iki kutbundan biri olan ve liderliğini Sovyetler Birliği'nin yaptığı Sosyalist Blok (Doğu Bloku), 1 Ağustos 1975'de imzalanan Helsinki Deklarasyonu (Helsinki Nihai Senedi)[1] sonrası temelden sarsılmaya başlamıştır. Doğu-Batı ilişkilerine bir yumuşama getirmesi amaçlanan ve 35 ülke[2] tarafından imzalanan bu belge, Sovyetler Birliği'nin uydusu konumundaki ülkelerde hürriyet ve insan hakları hareketlerini tetiklemiştir. Sosyalist Blok'un sarsılmasında Helsinki Deklarasyonu etkili olurken, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasında rol oynayan esas etken, Mihail Gorbaçov tarafından ortaya atılan Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden İnşa)'dır. Yapılan açılım, Sovyet Cumhuriyetlerinde geniş katılımlı ve büyük çaplı toplumsal hareketlere neden olmuştur. Bu hareketler kısa zamanda bağımsızlık taleplerine dönüşmüştür. Gelişen sosyo-siyasi olaylar, Sovyetler Birliği bünyesindeki Türk Cumhuriyetlerinde (Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) de millî hareketleri ve buna bağlı olarak bağımsızlık taleplerini artırmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi, Türkiye'nin bu birlikten ayrılan ülkelerle, özellikle de Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmasını zaruri hâle getirmiştir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Türkiye 1980'lerin sonu, 1990'ların başında yaşanan bu değişim sürecine hazırlıksız yakalanmıştır. Bunun esas nedeni, Türkiye'nin Sovyetler sonrası sürece yönelik yeterli birikim ve altyapıya sahip olmamasıdır. Sadece Türkiye değil, Batı ülkeleri de değişim rüzgârlarını şaşkınlıkla takip etmiştir (Seyidoğlu, 1999, s. 171). Yeni dönemde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi, iktisadî ve askerî ilişkilerin yanı sıra kültürel bütünleşmeye yönelik adımların da atıldığı görülmektedir. Sovyet yönetimi devrinde baskı ve kısıtlamalara maruz kalan Türk kültürünün, Sovyetler sonrasındaki süreçte yeniden canlandırılmasında ve Türk Cumhuriyetlerinin sosyo-kültürel öze dönüşünde en büyük görev Türkiye'ye düşmekteydi. Muhtelif alanlarda yetkili heyetlerin karşılıklı ziyaretleri, düzenlenen konferans, seminer, toplantılar, yapılan turistik geziler vs. Türk Cumhuriyetlerinin kültürel öze dönüşünde etkili olmuştur.

Bağımsızlık Sonrası İlk Münasebetler

Türk Cumhuriyetleri içinde Azerbaycan hem coğrafî hem de tarihî olarak Türkiye'ye daha yakın konumdadır. Bu nedenle diğer Türk Cumhuriyetlerine kıyasla Azerbaycan ile Türkiye arasında kurulan ilişkiler daha geniş kapsamlı olmuştur. Bu ilişkilerin temel taşlarından biri de kültürel alandır. İki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin bünyesinde; sanat, turizm, eğitim, haberleşme, basın-yayın[3] vs. yer almaktadır. Sovyetler döneminde kapalı kalan kapıların bağımsızlık döneminde yeniden açılmasıyla karşılıklı gidiş-gelişlerin başlaması, çok yönlü ilişkiler için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan ile Türkiye arasında kurulması öngörülen çok yönlü ilişkilerin diğer Türk Cumhuriyetleri açısından da belirleyici ve yönlendirici bir tecrübe olacağı düşünülmekteydi. Sovyetler sonrası dönemde Türk Cumhuriyetlerinde Türk kültürünün nüfuzuna ivme kazandırmak dışında, adı geçen ülkelerle kurulacak askerî, siyasi,

[1] Konferansın ilk ayağı, dışişleri bakanları düzeyinde Temmuz 1973'te Helsinki'de başlamıştır. Konferansın ikinci safhası ise büyükelçiler düzeyinde Eylül 1973'ten Temmuz 1975'e kadar Cenevre'de devam etmiştir (Civelek, 2006, s. 3).

[2] Helsinki Nihai Senedi'ni imzalayan 35 ülke şunlardır: Türkiye, Sovyetler Birliği, Federal Almanya, Demokratik Almanya, ABD, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Kıbrıs, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İzlanda, Norveç, Hollanda, Malta, Monaco, Papalık Devleti, Yugoslavya, İsveç, İsviçre, İtalya, Polonya, Portekiz, Romanya, Lichtenstein, Lüksemburg, Çekoslovakya ve San Marino (Armaoğlu, 2014, s. 590).

[3] Haberleşme konusunda Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin her biri ile ayrı ayrı protokoller imzalamıştır. İmzalanan protokoller 21 Haziran 1993 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından tasdik edilmiştir (Resmî Gazete, S. 21630, s. 1-9).

ekonomik münasebetler açısından da Azerbaycan'ın büyük öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Türkiye, Sovyetler sonrası dönemde sadece Türk Cumhuriyetleri ile değil, SSCB'den ayrılan Moldova, Ermenistan, Ukrayna, Tacikistan ve Rusya[4] ile de yeni ilişki zemini aramıştır. Tüm bu amaç ve planlara esasen ilk adım olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk Cumhuriyetlerinde ve bahsi geçen diğer ülkelerde başkonsolosluklar kurmasına karar verilmiştir (BCA, 030.18.1.2/700.257.10). Azerbaycan'da bulunan başkonsolosluk[5] ise Türkiye Büyükelçiliği olarak değiştirilmiş ve bu göreve Altan Karamanoğlu getirilmiştir (BCA, 030.18.1.2/703.268.4; Resmî Gazete, S. 21126, s. 11). Bundan kısa süre sonra Bakü'deki Türkiye Büyükelçiliğine bağlı ve görev alanı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sınırlarında olmak kaydıyla Nahçıvan'da Türkiye Başkonsolosluğu'nun kurulması da karara bağlanmıştır (BCA, 030.18.1.2/717.327.7; Resmî Gazete, S. 21294, s. 11).

Azərbaycan ile Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısı olmasa da Nahçıvan'a kara yolu ulaşımı mevcuttur. İkili ilişkiler açısından mevcut yolun en verimli şekilde kullanılması, hayatî ehemmiyet arz ediyordu. Çünkü bu yol; askerî, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan Türkiye ile Azerbaycan ve tabii ki Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında kurulacak olan ilişkiler için büyük önem taşıyordu. Henüz 1991'in Ocak ayında Aras Nehri üzerinde köprüler yapılması için Bakü'de bir toplantı teşkil edilmiştir[6]. Aras Nehri üzerinde köprü inşa edilmesi ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Nahçıvan üzerinden sınır kapısı açılması ile ilgili bir diğer toplantı da[7] Şubat 1991'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir[8]. Konuya ilişkin teşkil olunan toplantıların üçüncü ayağı Mart 1991'de Bakü'de düzenlenmiştir. Toplantıda, Aralık-Dilucu bölgesinde kara ve demiryolu köprülerinin ve sınır kapısının inşası kararlaştırılmıştır (BCA, 030.18.1.2/677.166.4).

Kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde rolü olan en önemli kuruluşlardan biri de şüphesiz ki TRT'dir. TRT'nin Azerbaycan'da ve Nahçıvan'da yayın hayatına başlamasından sonra yayımlanan belgeseller, diziler, haberler ve muhtelif TV programları, Azerbaycan Türklerinin Türkiye'yi tanımasında ve keşfetmesinde son derece etkili olmuştur (BCA, 030.18.1.2/825.762.5).

Açılan sınır kapısı, yapılan köprüler ve yollar, iki ülke ilişkilerinde mühim yer tutmaktadır. Bu sayede karşılıklı gidiş-gelişlerin temin edilmesi ve iki kardeş toplumun kültürel kaynaşması amaçlanmıştır. Bunun dışında siyasi ve askerî olarak da köprü ve yolların kritik öneme sahip olduğu unutulmamalıdır. Tüm bunlara bakıldığında, Sovyetler sonrası Azerbaycan ile Türkiye arasında kurulan ilk ilişkilerin oldukça geniş çerçeveli olduğu anlaşılmaktadır.

---

[4] Yeni dönemde Rusya ile kurulan ilişkiler hususî ehemmiyet taşımaktaydı. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde savaşa dönüşebilecek derecede gergin bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik toprak talepleri ve saldırgan politikaları, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin daha çok Batı'ya dönük bir dış politika takip etmesine yol açmıştır. Daha detaylı bilgi için bk. Umar, 2004, s. 369-412.

[5] Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan konsolosluk anlaşmasının onaylanması, 15 Nisan 1993'te uygun bulunmuştur (Resmî Gazete, S. 21559, s. 1). Mezkûr anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 26 Ağustos 1993 tarihinde onaylanmış ve 21 Nisan'da yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, S. 21703, s. 1).

[6] 13-17 Ocak 1991'de Bakü'de düzenlenen toplantıya Türkiye'yi temsilen Ulaştırma Bakanlığı Demiryollar Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürü Dr. Müh. Aytekin Akagün başkanlığındaki bir heyet katılmıştır (BCA, 030.18.1.2/669.133.4).

[7] Yapılacak toplantıda anlaşma sağlanması durumunda imzaların atılması; 31 Mayıs 1963 tarih ve 244 sayılı *Milletlerarası Andlaşmaların Yapılması, Yürürlüğü ve Yayınlanması ile Bazı Antlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkında Kanun*'a esasen kabul edilmiştir. bk. Resmî Gazete, S. 11425, s. 1-2.

[8] Bu toplantıda Türkiye'yi, Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı Faik Koç başkanlığında geniş bir heyet temsil etmiştir (BCA, 030.18.1.2/677.163.3).

Turizm Alanında İmzalanan İşbirliği Anlaşmaları

Kültürel ilişkilerin inkişafı adına iki ülke arasında çeşitli işbirliği protokolleri imzalanmıştır. Bu protokoller; turizm, eğitim, bilim, basın-yayın, haberleşme gibi alanları ihtiva etmekteydi. Bahsi geçen konular, kültürel entegrasyon sürecinin mühim parçalarıydı. Bundan dolayı zikredilen alanlarda atılan adımlar, Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde kültürel öze dönüşün sağlanması açısından zarurî görülmekteydi. Turizm, iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde çok önemli bir yere sahipti. Bu nedenle turizm alanında çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve işbirliği yapılmıştır.

16 Mart 1991 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında Turizm İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Protokolün esas maksadı, iki ülkenin turizm kuruluşları arasında işbirliğini temin ederek karşılıklı fayda sağlamaya yönelik adımlar atmaktı. Bu amaca esasen taraf ülkeler; kendi vatandaşlarına birbirlerinin tarihî, tursistik ve kültürel değerlerini daha iyi anlatmayı, iki ülke arasındaki seyahatlerde kolaylıklar sağlamayı, turistik vize işlemlerini kolaylaştırmayı, turizm konusunda karşılıklı bilgi ve fikir alış-verişinde bulunmayı, turizm altyapısının geliştirilmesine yönelik birbiriyle yardımlaşmayı ve her iki ülkede de çeşitli toplantılar düzenlemeyi taahhüt etmişlerdir. Anlaşmanın süresi beş yıl olarak belirlenmiş ve iptal edilmediği sürece beş yıllığına yenilenmesi karara bağlanmıştır (Resmî Gazete, S. 21006, s. 24-25).

Turizmin karşılıklı olarak geliştirilmesine yönelik hayata geçirilen önemli bir yenilik de vize muafiyetinin sağlanmasıdır. Bu muafiyet hem sıradan vatandaşları hem de diplomatik ve konsolosluk çalışanlarını kapsamaktaydı. Azerbaycan dışında Türkmenistan ve Kazakistan ile de vize muafiyeti anlaşması imzalanmıştır (BCA, 030.18.1.2/714.312.2; Resmî Gazete, S. 21246, 1-16). Azerbaycan ile Türkiye arasında 28 Şubat 1992'de imzalanan vize muafiyeti anlaşması, 26 Aralık 1995'de onaylanmıştır. Bu sayede ülkeler arasında gidiş-gelişlerin artırılması ve kültürel yakınlaşmanın temin edilmesi hedeflenmiştir. Kültürel ve sanatsal faaliyetler için iki ülke arasındaki gidiş gelişlerin kolaylaştırılması da anlaşmanın maddeleri arasında bulunmaktadır[9].

İkili ilişkilerin kültürel boyutunda önemli yer tutan turizmin inkişafı için imzalanan bir diğer anlaşma, 1 Kasım 1992 tarihli Ticaret ve Ekonomik, Turizm ve Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması'dır[10]. Ankara'da imzalanan bu anlaşmanın turizm ile ilgili kısmı toplam 12 maddeden oluşmaktadır. Anlaşma maddelerinin bazıları şunlardır:

- Akit taraflar, her iki ülke vatandaşlarının birbirlerinin tarihî, kültürel ve turistik değerlerini daha yakından tanımaları amacıyla enformasyon, dökümantasyon ve tanıtma materyallerinin değişimini daha da artıracaklardır.
- Taraflar, turistik ziyaretler konusunda birbirlerinin vatandaşlarına kendi mevzuatlarına uygun şekilde kolaylıklar sağlayacaklardır.
- Vize, hudut ve gümrük formaliteleri karşılıklı olarak azaltılacaktır.
- Türkiye, Azerbaycan'da; Azerbaycan ise Türkiye'de turistik bürolar ve bilgi merkezleri açacaktır.
- İki ülkenin seyahat kuruluşları arasında işbirliği ve dayanışmanın kurulması teşvik ve temin edilecektir.

[9] Vize muafiyeti anlaşmasının geç onaylanmasının nedeni, mezkûr anlaşmanın birinci maddesinin Azerbaycan Hükûmeti tarafından geçici olarak askıya alınmış olmasıdır. Mektup teaitisi yoluyla sorunun çözülmesi üzerine anlaşma onaylanmıştır (BCA, 030.18.1.2/835.794.8).

[10] Adı geçen anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 25 Ocak 1994 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir (BCA, 030.18.1.2/769.539.8).

- Taraflar, turizm konusundaki tecrübelerini birbirlerine aktaracaklardır (Resmî Gazete, S. 21474, 5-6).

Kültürel İlişkiler Kapsamında Eğitim

Eğitim-öğretim alanında imzalanan anlaşmalar, kültürel ilişkilerin ele alınması gereken bir diğer boyutudur. Bilimsel faaliyetler, ikili ilişkilerin kültürel kısmında son derece geniş bir yer tutmaktaydı. Bu nedenle iki ülke arasında mezkûr alanda birtakım gelişmeler meydana gelmiştir. Amaca uygun olarak 24 Ocak 1992'de Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanmış olan Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması'na ithafen 26 Mayıs 1992'de Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır[11]. Anlaşmaya esasen karşılıklı olarak muhtelif sahalarda uzman, eğitici ve eğitilecek personel gönderilmesi hususu karara bağlanmıştır. Bu işbirliği oldukça geniş kapsamlıdır. Öğrencilerin mübadelesi, eğitim-öğretim kurumlarının ortak faaliyetleri, çeşitli seminer, toplantı ve konferansların tertibi, karşılıklı ziyaret ve gezilerin düzenlenmesi, ülkelerin ilmî tecrübelerini birbirleri ile paylaşması vs. adımlar, toplumların kültürel entegrasyonuna hizmet etmesi için atılmıştır (BCA, 030.18.1.2/715.318.2).

Anlaşmanın en önemli neticelerinden biri de, Türk-Azeri[12] Karma Komisyonu'nun kurulması olmuştur. Komisyon bünyesinde teknik komitelerin oluşturulması ve bu komitelerde tarafların uygun gördüğü kişilerin görevlendirilmesi, komisyonun her yıl dönüşümlü olarak Türkiye ve Azerbaycan'da toplantı düzenlemesi, akit taraf büyükelçilerinin komisyonun birer üyesi sayılması, toplantı konularının önceden belirlenmesi ve tarafların haberdar edilmesi vs. meseleler, komisyonun görevleri olarak tespit edilmiştir (Resmî Gazete, S. 21284, s. 2-6).

Kültürel ilişkilerin eğitim ayağının en önemli kısmı, 1992 yılında başlatılan Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) olmuştur. Bu proje kapsamında yapılan öğrenci mübadilesi, kültürel bağların pekiştirilmesini hedefliyordu. Bunun dışında Türk Cumhuriyetlerinin ihtiyaç duydukları uzman kadrolarının temin edilmesi açısından da oldukça önemli bir projeydi. Türk Cumhuriyetlerinden gelip de Türkiye'deki üniversiteleri bitiren her bir öğrenci daha sonra birer kültür elçisi mahiyeti taşıyordu. Proje kapsamında Türkçe Öğrenim Merkezleri (TÖMER) de her ülkenin başkentinde faaliyete başlamıştır (Ergin vd. 2010, s. 37).

Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen öğrencilerin bir kısmı da Kara Harp Okulu'nda eğitim görmüşlerdir. Bu adım, Azerbaycan ordusunun modernizasyonu açısından son derece önemlidir. Bu amaç doğrultusunda 11 Ağustos 1992'de iki ülke arasında Askerî Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve ilk öğrenciler mezkûr sene içinde Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır. Askerî alandaki ortaklık ilerleyen dönemlerde biraz daha genişletilmiştir. 10 Haziran 1996 tarihinde imzalanan Askerî Alanda Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, bu alandaki ortaklığı derinleştirmiştir (Sarıkaya, 2019, s. 590).

Eğitim-öğretim alanında Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler daha sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. 9 Şubat 1994'te imzalanan protokol[13], bu alandaki ilişkilerin inkişafına yöneliktir. Mezkûr anlaşma, 15 Mayıs 1995'te Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, S. 22996, s. 5).

---

[11] Adı geçen anlaşma, 11 Mart 1993'te Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmıştır. Anlaşma, onaylanma kararının 21 Mart 1993 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmasının ardından yürürlüğe girmiştir. Bk. Resmî Gazete, S. 21531, s. 6.

[12] Azerbaycan Türklerini ifade etmek amacıyla kullanılan *Azeri* kelimesi, bilimsel ve tarihsel olarak yanlıştır. Komisyonun isminde kullanılmış olmasından dolayı olduğu gibi aktarmamız gerektiği için bu kelimeye yer vermek mecburiyetinde kaldık.

[13] İmzalanan protokolün kültürel ilişkilerle bağlı bölümü, 13 Haziran 1997 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, S. 23019, s. 2).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 7-9 Aralık 1995 tarihinde Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaretin bilimsel faaliyetler ve ilişkiler açısından büyük önemi bulunmaktadır (Milliyet, 9 Aralık 1995, s. 24). Türkiye ve Azerbaycan'ın Bakü'de ortaya koyduğu birlikte hareket etme anlayışı, daha sonraki dönemlerde ikili ilişkiler açısından yönlendirici karakter taşımıştır. Bu ziyarette Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e; Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanı Kemal Gürüz, Akdeniz Üniversitesi Rektörü Tuncer Karpuzoğlu, Celal Bayar Üniversitesi Rektörü Tuna Taner, Erciyes Üniversitesi Rektörü Mehmet Şahin ve Fırat Üniversitesi Rektörü Eyüp İspir de eşlik etmiştir (BCA, 030.18.1.2/832.785.4). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in bu resmî ziyaretine YÖK Başkanı ve bazı rektörlerin de iştirak etmesi, iki ülke arasında yükseköğretim konusunda işbirliği yapılmak istendiğinin bir göstergesidir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Toplantısı

Haziran 1992'de Türk Cumhuriyetleri kültür bakanlarının katılımı ile İstanbul'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Toplantısı yapılmıştır. Adı geçen toplantıda alınan karar uyarınca bu defa Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 30 Kasım-4Aralık 1992 tarihleri arasında İkinci Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Fikri Sağlar da bu toplantıda iştirak etmiştir. Bu toplantıların sonuç bildirgesinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Daimî Konseyi'nin kurulması hususuna da yer verilmiştir (BCA, 030.18.1.2/732.389.8).

Düzenlenen toplantılar ve kurulması planlanan daimî konsey, Türk Cumhuriyetleri arasında hem kültürel hem de diğer alanlardaki ilişkileri geliştirmeye yönelikti. Dönemin Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ziyaretlerinin de bu amaçla teşkil edildiğini belirtmek gerekmektedir. Abdülkadir Ateş'in 3-11 Ekim 1992 tarihinde gerçekleştirdiği ziyaret; Türk Cumhuriyetleri arasında turizm ilişkilerini güçlendirmek, işbirliği imkânlarını tespit etmek ve muhtelif görüşmelerde bulunmak maksadıyla gerçekleştirilmiştir (BCA, 030.18.1.2/727.367.1).

Karadeniz Sözleşmesi

Türkiye ile Azerbaycan, Ukrayna, Gürcüstan, Rusya, Ermenistan, Arnavutluk, Belarus, Moldova ve Romanya arasında 6 Mart 1993 tarihinde İstanbul'da Karadeniz Sözleşmesi imzalanmıştır. Adı geçen sözleşme 18 Mayıs 1995 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır (BCA, 030.18.1.2/778.575.8). Toplam 15 maddeden oluşan mezkûr sözleşmede ele alınan hususlar genel olarak şu şekildedir:

- Taraf ülkeler arasında kültür, bilim, eğitim ve enformasyon alanlarında bölgesel işbirliğini geliştireceklerdir.
- Bilim ve araştırma kuruluşları, yüksek öğrenim ve diğer eğitim kurumları arasında işbirliği ve değişim yapacaklardır.
- Taraf ülkelerin şehir ve bölgeleri arasında kültürel ve bilimsel alanda doğrudan temaslar kuracaklardır.
- Dil, müzik, tiyatro, sinema, arkeoloji, arşivcilik, müzecilik, basın-yayın vs. alanlarda ortaklaşa projeler geliştireceklerdir.
- Üst düzey devlet görevlilerinden oluşan bir Koordinasyın Konseyi kuracaklardır. Konsey her yıl sırayla taraf ülkelerin birinde toplantı düzenleyecektir (Resmî Gazete, S. 21970, s. 3-6).

İki ülke arasında imzalanan bir diğer önemli anlaşma, 9 Şubat 1994 tarihli anlaşmadır[14]. Adı geçen anlaşma Ankara'da imzalanmış ve oldukça geniş kapsamlı birçok konuyu ihtiva etmektedir. Bu anlaşmanın ele aldığı konular arasında; siyasal danışmalar, bilim, teknik, eğitim, kültür, gümrük, sınır vb. konular yer almaktadır. Anlaşmanın kültürel boyutuna ilişkin maddeleri şunlardır:

- Taraf ülkeler, eğitim-öğretim alanında işbirliği yapacaklar ve karşılıklı olarak bilgi alış-verişinde bulunacaklardır.
- Taraflar, ülkelerinde karşılıklı olarak her düzeyde eğitim-öğretim kurumunun açılmasını birbirleri için kolaylaştıracaklardır.
- Taraflar, aynı kültürü paylaştıklarının bilincinde olarak hareket edecek ve aralarında uzman, bilim adamı, sanatçı ve araştırmacı mübadelesi yapacaklardır.
- Taraflar, kültür ve güzel sanatlar alanlarındaki ilişkileri daha da geliştirecek, tarihî ve kültürel mirasın korunmasına çok yönlü katkıda bulunacaklardır (Resmî Gazete, S. 21945, s. 3).

Kültürel İlişkilerde Sivil Kuruluşlar

Kültürel ilişkileri ileri bir boyuta taşıma anlamında sivil kuruluşların önemli rol oynadığını ifade etmek gerekir. Bu kuruluşların faaliyetleri, iki kardeş toplum arasında yakınlaşmanın sağlanması açısından oldukça değerlidir. Başta basın-yayın olmak üzere, birçok alanda gerçekleştirdikleri çalışmalar, iki ülkenin kültürel ilişkilerine geniş katkılar sunmuştur.

Azerbaycan Kültür Derneği

Yapılan anlaşma ve imzalanan protokollerin yanı sıra kurulan dernekler aracılığıyla da Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkilerin güçlendirilmesine çalışılmıştır. Bu derneklerden biri de Azerbaycan Kültür Derneği'dir (Sarıkaya, 2012, s. 118).

1 Şubat 1949'da kurulmuş olan Azerbaycan Kültür Derneği, Azerbaycan Türklerinin yurt dışındaki ilk kültürel teşkilatı sayılmaktadır[15]. Mehmet Emin Resulzade ve arakadaşlarının kurduğu bu teşkilatın ilk başkanı Hamit Ataman'dır[16]. Derneğin basın-yayın organı olarak 1 Nisan 1952 tarihinden itibaren Azerbaycan Dergisi de yayımlanmaya başlamıştır (Enserov, 2018, s. 106).

Azerbaycan Kültür Derneği 1994 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan derneklerden sayılmıştır[17]. Derneğin amaç ve kapsamı oldukça geniştir. Buna göre; Azerbaycan'ı Türkiye'de tanıtmak, Azerbaycan'ın millî ve tarihî günlerini kutlamak, kitap, dergi, makale vs. yayınlamak, toplantı konferans ve seminerler teşkil etmek, Azerbaycan Türklerinin gelenek, görenek, örf ve âdetlerini Türkiye'de yaşatmak, Ermenilerin Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri katliamları Türk kamuoyuna ulaştırmak, Türkiye'ye gelen Azerbaycanlı öğrencilere maddi ve manevi destek olmak vb. hususlar, derneğin

---

[14] Bu anlaşmanın önemli bir özelliği de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ilk resmî ziyaret sırasında imzalanmış olmasıdır. Bk. BCA, 030.18.1.2/770.541.10.

[15] Mehmet Emin Resulzade 1931 yılında Türkiye'den ayrılmış, uzun müddet Avrupa'da yaşadıktan sonra 1947 yılında Türkiye'ye geri dönmüştür. Onun geri dönmesinden sonra Türkiye'deki Azerbaycan muhacirleri için yeni bir devrin başladığını söyleyebiliriz. Bu yeni dönem içinde sadece siyasi faaliyetler değil, aynı zamanda kültürel gelişmelerin de yaşandığı görülmektedir. Mehmet Emin Resulzade'nin önderliğinde kurulan Azerbaycan Kültür Derneği, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'deki Azerbaycan Türklerinin en etkili merkezi ve teşkilatı sayılmaktadır (Şimşir, 1995, s. 34).

[16] Derneğin diğer başkanları için bk. Turan, 2016, s. 1188.

[17] 2908 sayılı ve 07.10.1983 tarihli Dernekler Kanunu'na esasen, bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılıp sayılmamasına Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmekteydi. Bk. Resmî Gazete, S. 18184, s. 1-27.

amaçları arasında bulunmaktadır (Yagublu, 2015, s. 83). Bunların dışında; I Karabağ Savaşı sırasında yardım kampanyası da düzenleyen Azerbaycan Kültür Derneği, topladığı 250 bin dolar nakit parayı, 750 bin mark değerinde tıbbî cihaz, ekipman, ilacı ve bunlardan başka bir adet ambulansı da yardım maksadıyla Karabağ bölgesine göndermiştir (BCA, 030.18.12/ 780.589.6).

Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği

27 Nisan 1992'de merkezi Ankara'da olmak üzere kurulan Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği'nin ana gayeleri arasında; iki ülke halkının ortak tarihî ve kültür mirasını korumak, kardeşlik bağlarının güçlenmesini sağlamak, sosyal, kültürel, ticarî ve ekonomik ilişkileri geliştirmek yer almaktadır (Aslanlı vd. 2016, s. 39). Derneğin faaliyetleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Her iki ülkenin kültür varlıklarını ve diğerlerini birbirine tanıtmak.
- Ortak kültür mirasının korunması maksadıyla alınması gereken tedbirlerin tespit edilmesi ve uygulanması.
- Ülkelerin kültürel kurumları arasında araştırma ve geliştirmeye yönelik organizasyonlar düzenlemek.
- Uluslararası kültürel sempozyum ve konferanslarda iki ülke temsilcilerinin karşılıklı yardım ve işbirliği içinde çalışmasını sağlamak.
- Eğitim bakanlıkları, kültür bakanlıkları ve gerektiğinde diğer bakanlıklarla da koordineli şekilde çalışmak.
- İki ülke arasında öğrenci mübadelesi yapmak, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde kurslar açmak (BCA, 030.18.1.2/713.308.2).

Çok Taraflı Kültür Platformları

Türk Cumhuriyetlerinin bir araya gelerak oluşturdukları ve çok yönlü ortaklığı amaçlayan platformlar da ilişkilerin geliştirilmesinde rol oynamaktadır. Bunlar arasında; Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Akademisi (UTA), Aksakallar Konseyi, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Avrasya Yazarlar Birliği (AYB) ve Türk Kültür ve Miras Vakfı yer almaktadır.

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)

Türk devletlerini ortak bir kültürel zeminde buluşturmak, ülkeler arası birlikteliği güçlendirmek ve Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak maksadıyla 12 Temmuz 1993 tarihinde Kazakistan'ın o dönemki başkenti Almatı (Alma-ata)'da Türk Cumhuriyetlerinin kültür bakanlarının katılımıyla düzenlenen toplantıda[18] TÜRKSOY teşkilatı kuruldu[19]. Teşkilatın kurucu üyeleri; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan cumhuriyetleridir. Bunun dışında gözlemci sıfatıyla iştirak eden Türk Cumhuriyetleri de bulunmaktadır. Bunlar; Altay Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Gagavuz Yeri, Hakas Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Saha (Yakut) Cumhuriyeti, Tataristan Cumhuriyeti ve Tiva Cumhuriyeti'dir[20].

[18] Toplantıda imzalanan anlaşmanın onaylanması, Bakanlar Kurulu tarafından 22 Şubat 1994'te uygun bulunmuştur. Bk. Resmî Gazete, S. 21860, s. 1.
[19] TÜRKSOY teşkilatının kurulması; 19-20 Haziran 1992'de İstanbul'da ve 30 Kasım-2 Aralık 1992 tarihlerinde Bakü'de yapılan toplantılar esasında kararlaştırılmıştır (BCA, 030.18.1.2/776.570.9).
[20] TÜRKSOY (2015). "TÜRKSOY Hakkında". Erişim Tarihi: 31.01.2022. bk. URL1.

Teşkilatın geleneksel etkinliklerinin başında Nevruz kutlamaları gelmektedir. Bunun dışında; ressamlar, şairler, dansçılar, yazarlar, müzisyenler, medya mensuplarının ve daha bir çok alandan temsilcilerin katıldığı çok yönlü etkinliklerin hayata geçirilmesi de teşkilatın faaliyetleri arasında yer almaktadır[21].

TÜRKSOY, Azerbaycan'da da çok önemli etkinlikler ve anma günleri düzenlemiştir. Her sene önemli olayların yıldönümlerinde, örneğin; Kanlı Ocak, Hocalı Soykırımı, 31 Mart gibi önemli tarihlerde günün anlam ve önemine uygun törenler düzenlenmektedir.

Sonuç

Orta Asya ve Kafkaslar'da büyük bir dönüşümün yaşandığı 90'lı yıllar, aynı zamanda Türk Dünyası için önemli fırsatlar da yaratmıştır. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki millî ve tarihî bağları her alanda işbirliğine dönüştürmek ve Sovyetler sonrası süreçte büyük devlet boşluğunu doldurmak niyetindeydi. Bu istek, Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasında esas yol haritasını teşkil etmiştir. Azerbaycan ile kurulacak ilişkiler bu yönüyle de Türkiye için hususî bir öneme sahip idi.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temelinde ortak kültür ve tarih faktörlerinin önemli rol oynadığı bir gerçektir. Tabii ki adı geçen ortaklıkların temelinde kardeşlik olgusu yer almaktadır. Bu olgu, ikili ilişkilerin geniş ve çok yönlü şekilde inkişaf etmesini temin etmiştir ve etmektedir. Mevcut ilişkilerin bileşenlerinden biri de kültürdür. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkilerin kültürel ayağı hususî ehemmiyet taşımaktadır. Bu süreç, Azerbaycan Türklerinin millî aydınlanmasında etkili olmuştur.

Türkiye, bağımısızlık döneminde Türk Cumhuriyetleri ile çok yönlü ilişkilerin kurulmasında kültürel yakınlaşmanın önemini doğru şekilde tespit etmiştir. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulmasında kültür amilinin önemli rol oynayacağını bilen Türkiye, dış politikada bu hususa özellikle yer vermiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin ortaya koyduğu vizyon, hem Azerbaycan'da hem de diğer Türk Cumhuriyetlerinde kültürel öze dönüşün anahtarı olmuştur. Bu öze dönüş ise daha sonraki yıllarda Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin karşılıklı ilişkilerinde esas unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.

Son yıllarda giderek güçlenen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en somut neticesi olarak değerlendirebileceğimiz II Karabağ Savaşı, sadece Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü temin etmekle kalmamış; aynı zamanda iki kardeş toplum arasındaki gönül bağını da sarsılmaz şekilde güçlendirmiştir. Türkiye'nin savaş sırasında Azerbaycan'a verdiği manevî ve siyasi desteğin yarattığı hava, Azerbaycan'ın her tarafında hissedilmiştir. Türkiye'nin savaş boyunca izlediği yol ve yürüttüğü siyaset, sadece Azerbaycan'da değil, diğer Türk Cumhuriyetlerinde de Türkiye'nin saygınlığını ve kendisine duyulan güveni kat kat artırmıştır.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, F. (2014). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.

ASLANLI, A. - V. KURBAN (2016). "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi.* III/1: 31-43.

CİVELEK, J. (2006). "Helsinki Son Senedi, Paris Şartı ve AGİT". *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*. XIV/2: 1-32.

[21] TÜRKSOY'un amaç, kapsam ve çalışma şekillerinin yanı sıra ülkeler arasında imzalanan anlaşmanın detayları hakkında daha geniş bilgi için bk. Resmî Gazete, S. 21955, s. 4-5.

ENSEROV, V. (2018). "Mehmet Emin Resulzade Önderliğinde Türkiye'de Çıkarılan Azerbaycan Siyasi Muhaceret Dergileri". *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. III/1: 100-126.

ERGİN, G. - F. TÜRK (2010). "Türkiye'de Öğrenim Gören Orta Asyalı Öğrenciler". *Sosyal ve Beşeri Bilimler.* II/1: 35-41.

SARIKAYA, Y. (2012). "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Sivil Toplumun Rolü". *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*. (ed. Okan Yeşilot). İstanbul: 111-126.

SARIKAYA, Y. (2019). "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi.* XVI/64: 585-597.

SEYİDOĞLU, H. (1999). "Türk Cumhuriyetleri ile Olan İlişkilerde Gelişmeler". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 15: 171-180.

ŞİMŞİR, S. (1995). *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

TURAN, R. (2016). "Türkiye'de Bir Azerbaycanşinaslık Ocağı: Azerbaycan Kültür Derneği". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. V/3: 1182-1202.

UMAR, Ö. O. (2004). "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XX/59: 369-412.

YAGUBLU, N. (2015). *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL 1. TÜRKSOY (2015). "TÜRKSOY Hakkında". Erişim Tarihi: 31.01.2022.

https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about

Yerel Gazeteler

"Bakü'de Ortak Ses" (1995.12.09). *Milliyet*. 24.

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.18.1.2.780.589.6.

BCA, 030.18.1.2.713.308.2.

BCA, 030.18.1.2.700.257.10.

BCA, 030.18.1.2.703.268.4.

BCA, 030.18.1.2.717.327.7.

BCA, 030.18.1.2.669.133.4.

BCA, 030.18.1.2.677.163.3.

BCA, 030.18.1.2.677.166.4.

BCA, 030.18.1.2.825.762.5.

BCA, 030.18.1.2.714.312.2.

BCA, 030.18.1.2.835.794.8.

BCA, 030.18.1.2.769.539.8.

BCA, 030.18.1.2.715.318.2.

BCA, 030.18.1.2.832.785.4.

BCA, 030.18.1.2.732.389.8.

BCA, 030.18.1.2.727.367.1.

BCA, 030.18.1.2.778.575.8.

BCA, 030.18.1.2.770.541.10.

BCA, 030.18.1.2.776.570.9.

Resmî Gazete

Resmî Gazete, S. 11425, 11.06.1963.

Resmî Gazete, S. 18184, 07.10.1983.

Resmî Gazete, S. 21006, 29.09.1991.

Resmî Gazete, S. 21126, 29.01.1992.

Resmi Gazete, S. 21246, 02.06.1992.

Resmî Gazete, S. 21284, 14.07.1992.

Resmî Gazete, S. 21294, 24.07.1992.

Resmî Gazete, S. 21474, 23.01.1993.

Resmî Gazete, S. 21531, 21.03.1993.

Resmî Gazete, S. 21559, 21.04.1993.

Resmî Gazete, S. 21630, 07.07.1993.

Resmî Gazete, S. 21703, 19.09.1993.

Resmî Gazete, S. 21860, 25.02.1994.

Resmî Gazete, S. 21945, 30.05.1994.

Resmî Gazete, S. 21955, 09.06.1994.

Resmî Gazete, S. 21970, 24.06.1994.

Resmî Gazete, S. 22996, 22.05.1997.

Resmî Gazete, S. 23019, 14.06.1997.